

УДК 793.3:351.858(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.2>

Світлана ЗАЄЦЬ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри хореографії та художньої культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20308

ORCID: 0000-0002-7467-6754

Вікторія МАРКІНА

викладач кафедри хореографії та художньої культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20308

ORCID: 0000-0003-4727-2508

Бібліографічний опис статті: Заєць С., Маркіна В. (2023). Формування національної свідомості українця в контексті соціально-хореографічних проєктів в умовах війни. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 11–17, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.2>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ХОРЕОГРАФІЧНИХ ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті зазначено зв'язок між поняттями «народ» і «нація», та «свідомість особистості» і «національна свідомість». Проаналізовано етапи формування свідомості та визначено особливості сформованої національної свідомості українців.

Розкрито паритети поведінки в залежності формування національної свідомості людини; зазначено проблеми формування національної свідомості в умовах війни; наведено приклад формування національної свідомості в процесі проєктної діяльності, як практичний досвід підготовки хореографів до роботи в закладах освіти.

Описано ланцюг системи формування національних звичаїв, традицій, культури. Вищу школу розглянуто як сходинку збагачення людини знаннями про національне і соціальне оточення, ознайомлення із загальною культурою.

Розкрито значимість національної парадигми в освітньому процесі для розвитку духовно-моральних якостей особистості підвищення значимості нормативного та ціннісного компонентів.

Визначено, що системне навчання і виховання формує «свідомість особистості», та саме проєктне навчання формує «національну свідомість».

Наведено приклад проєктної діяльності на тему «Творчий шлях хореографів, балетмейстерів України».

Підсумовано, що необхідна комплексна система заходів, що сприяють формуванню національної свідомості особистості протягом всього її життя. Проєктна діяльність хореографа забезпечує засвоєння національних звичаїв, традицій, мистецько-культурних набань у системі, повноцінного формування вмінь та їх практичного застосування і, що особливо важливо, формування наступних завершальних компонентів національної свідомості як поведінкового та діяльнісного.

Ключові слова: народ, нація, свідомість, національна свідомість, проєктна діяльність, соціально-хореографічний проєкт, народна хореографія, народний танець.

Svitlana ZAIETS

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28, Sadova Str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20308
ORCID: 0000-0002-7467-6754

Viktorija MARKINA

Lecturer-trainer of Choreography and Art Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28, Sadova Str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20308
ORCID: 0000-0003-4727-2508

To cite this article: Zaiets, S., Markina, V. (2023). Formuvannya natsionalnoi svidomosti ukraintsia v konteksti sotsialno-khoreorafichnykh proiektiv v umovakh viiny [Formation of the national consciousness of Ukrainian in the context of social and choreographic projects in the context of war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 11–17, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.2>

FORMATION OF THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND CHOREOGRAPHIC PROJECTS IN THE CONTEXT OF WAR

The article describes the relationship between the concepts of "people" and "nation", and "individual consciousness" and "national consciousness". The stages of consciousness formation are analysed and the peculiarities of the formed national consciousness of Ukrainians are identified.

The parities of behaviour depending on the formation of a person's national consciousness are revealed; the problems of forming national consciousness in the conditions of war are noted; an example of the formation of national consciousness in the process of project activity is given as a practical experience of preparing choreographers to work in educational institutions.

The chain of the system of formation of national customs, traditions, and culture is described. Higher education is considered as a step towards enriching a person with knowledge of the national and social environment, familiarisation with the general culture.

The significance of the national paradigm in the educational process for the development of spiritual and moral qualities of the individual is revealed, as well as the increased importance of the normative and value components.

It is determined that systemic education and upbringing forms «personal consciousness», and that project-based learning forms «national consciousness».

An example of project activity on the topic "Creative path of choreographers, choreographers of Ukraine" is given.

It is summarised that a comprehensive system of measures is needed to promote the formation of a person's national consciousness throughout his or her life. The project activity of the choreographer ensures the assimilation of national customs, traditions, artistic and cultural achievements in the system, the full development of skills and their practical application and, most importantly, the formation of the following final components of national consciousness as behavioural and activity.

Key words: *people, nation, consciousness, national consciousness, project activity, social and choreographic project, folk choreography, folk dance.*

Постановка проблеми. У світі є близько двох тисяч народів – і тільки двісті націй. Шанси народу стати нацією досить невисокі, від 1 до 10 відсотків. Це дуже низький шанс. Нація – значно складніший конструкт. **Нація** (лат. *Natio* – плем'я, народ) – це етносоціальна спільнота, об'єднана певною самоназвою, мовою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей, усвідомленням своєї ідентичності (національною самосвідомістю) (URL, 2023:1).

Ярослав Грицак, український історик та публіцист, описує процес становлення укра-

їнської нації, називаючи «чудом»: «Українці використали свій шанс у винятково невігідних ситуаціях. Зважаючи на перешкоди (Валуєвський циркуляр, Емський указ, насильство, яке ми бачили у Другій світовій війні, і все інше), які стояли перед українцями, можна вважати це справжнім чудом. Наші шанси стати нацією були дуже невисокі як статистично, так і історично. Ми не розуміємо характер цього чуда, але воно є подиву гідним» (Грицак, 2000).

В українській історії було принаймні три періоди, три фази, коли українці майже зникали, коли про зникнення цієї групи говорили як про доконаний факт. Це кінець XVIII століття, коли

після ліквідації козацької держави козацька еліта активно інтегрувалася в російське дворянство. Другий момент – 1860-ті, коли в Російській імперії видали Валуєвський циркуляр, де вказано, що українців, української мови нема, не було і не буде. І третій, у кінці 1970-х чи на початку 1980-х, цей період Мілан Кундера описує у книзі «Викрадення Заходу або Трагедія Центральної Європи», коли Радянський Союз призводить до знищення цілих народів (URL, 2022:1).

Коли бачиш оцей перелік подій, то розумієш, що національна стійкість українців є навіть вищою, ніж стійкість українців як народу.

Аналіз досліджень. Національно-патріотичне виховання на традиціях українського народу досліджували О. Вишневський, О. Гевко, М. Стельмахович, М. Щербань; розвиток теорії та практики патріотичного виховання засобами мистецтва висвітлено в роботах О. Стюпіної, Т. Шклярвої та ін.; мистецтвознавчий аспект народного танцю України розглядали В. Верховинець, П. Вірський, Г. Гуменюк, А. Кривохижа, В. Марущак, Ю. Марко, Б. Стасько.

Проте сьогодні актуалізує питання формування національної свідомості українця в контексті соціально-хореографічних проєктів в умовах війни.

Мета статті. Розкрити актуальність формування національної свідомості українця в контексті соціально-хореографічних проєктів в умовах війни. Означити зміст хореографічного репертуару, форми і методи реалізації соціально-хореографічних проєктів національного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Україна перебуває в стані війни проти російських окупантів з 24 лютого 2022 року. Цей період потребує особливої уваги щодо формування національної свідомості українця, підростаючого покоління. Формування свідомості особистості відбувається поетапно, з урахуванням «Я - концепції», поступове усвідомлення себе, своєї статі, уподобань, норм поведінки і моралі.

Формування національної свідомості це усвідомлення своєї приналежності до української нації, розуміння культурно-історичного досвіду рідного народу, його традицій, звичаїв та обрядів, багатовікової виховної мудрості, духовності та визнання конкретно-історичних загальнолюдських гуманістичних, демократичних цінностей. Важливим моментом процесу

формування національної свідомості молоді – є прояв власної позиції щодо ціннісної орієнтації, світогляду.

Організуючи і здійснюючи виховання дітей ми маємо усвідомлювати, що виховання має конкретно-історичну національно-державну форму вираження і спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною. Українська система виховання має виховувати українця.

Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній мудрості, духовності. М. Стельмахович: «Педагогічна система кожної історичної епохи висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі». Найбільш глибоко ідеал національного виховання розкрито у працях українського педагога Григорія Ващенко (1878-1967). Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу.

Психологія українця – це психологія працюючого господаря, умілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності Батьківщини – України. Національний характер українців формувався протягом віків. Вічний пошук правди, гостинність і щедрість, ласкавість і доброзичливість, пісенність і музичність, працювистість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, волелюбство і душевне багатство – лише деякі типові якості відомого в цивілізованому світі українського національного характеру. Історична місія наставників – не руйнувати національний характер, а всіляко підтримувати, зберігати і розвивати.

Одним з провідних принципів національного виховання в сім'ї має стати принцип культуровідповідності, який у педагогічній науці досконало обґрунтував А. Дістервег: «Кожна людина знаходить при своєму народженні на світ своє оточення, свій народ, серед якого їй призначено жити і принаймні виховуватися вже на певному ступені культури, яка повинна розглядатися як спадок, залишений предками» (Гриценко, 2004: 124-129).

Важливі положення про національне виховання сформулював письменник Микола

Євшан (1889 – 1920). Він зазначив, що «українська національна ідея має увійти в основу виховання українських поколінь».

Найважливішою громадською рисою особистості є сформованість національної свідомості, патріотичних почуттів до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Дійовим засобом відродження нації є формування в людини національної гідності й гордості за свою Батьківщину, відмова від почуття національної меншовартості, національної неповноцінності, що формувалося віками.

Соціум потребує міфу. Без міфу ніхто не може жити, жодне суспільство. Без міфу ми всі перетворюємося на таких собі егоцентриків-егоїстів, які не мають спільної мети. Міфи – те, що нас об'єднує. Міф – це не про створення якоїсь зручної правди. Міф – це про те, що робить нас великими, про те, що дає нам відчуття, що ми більші насправді, ніж ми є, і що маємо якусь особливу місію.

Єлюди, які не звертають уваги на об'єктивний стан історії, а нібито починають розвивати свої проекти, які йдуть проти історії. Дуже умовно кажучи, ними є: Тарас Шевченко; Іван Франко; Василь Стус. Ми зазвичай вживаємо імена національних поетів, бо вони є найбільш символічними. Це фігури першого ряду, а за ними сотні імен діячів культури і мистецтва.

Ми маємо два елементи стійкості – стійкість виживання і стійкість самовираження, стійкість народу і стійкість нації. Зараз можливий третій елемент стійкості: або життя в умовах апокаліпсису – або (і це найбільший виклик) перетворення цієї стійкості в стабільний розвиток, сталий розвиток. А це ключовий момент стійкості і в Україні, і у всьому світі – чи ми зможемо витримати такий темп без катастрофи. Історики вважають, що цей стан переходу триває більш-менш п'ятдесят років. Ми вже тридцять років маємо. Але не скажу, що лишилося двадцять років, бо є ефект війни, війна прискорює. Багато речей, які були неможливими перед 24 лютого 2022 року, на жаль, сталися. Хоча вони би сталися і так, але не такою ціною і не такими темпами. Виклик залишається той самий: стійкий розвиток перевести в сталий розвиток. Іншими словами, спасти себе і спасти ціле людство.

Крім всього, мають бути інституції, які ці емоційні міфи зберігають, примножують і роблять їх більш ефективними. Має бути

хтось, хто будує пам'ятники, друкує «Кобзар», готує бутерброди на Євромайдані, збирає донатції на армію. Коротко кажучи, мають бути інституції. Коротка теза - інституції вирішують все. Підставою ці інституції – це кав'ярні, університети, нецензурована преса, вільна Церква, міське самоврядування.

Отже, національне виховання своїм змістом, формами і методами, власне, й забезпечують підготовку громадян, які живуть, діють, розвиваються на основі визначених державних законів та морально-етичних традицій, звичаїв українського народу (Lavrynenko, Vukova, Zaiets, 2023).

В умовах війни це особливо важливо не втратити здобутки культури і мистецтва, а зберегти й передати наступним поколінням.

Особливу роль в процесі становлення свідомого патріота України відіграє проектна діяльність, яка передбачає системне та послідовне моделювання тренувальної технології, а саме: активізація пошукових зусиль учасників педагогічного процесу; дослідження і розробка оптимальних шляхів вирішення проектів; публічний захист з аналізом результатів від експертів; демонстрація чи впровадження проекту в життя (Заєць, 2022: 108-112).

Проекти можуть бути різного спрямування. Можна взяти за приклад наступні види проектної діяльності у різних формах реалізації (індивідуальної, групової, колективної), з досвіду проектної діяльності у процесі фахової підготовки студентів-хореографів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини:

- Створення презентації / відеомонтажу з визначеної теми (індивідуальне творче завдання за визначеною темою «Творчий шлях хореографів, балетмейстерів України» з дисциплін «Практикум балетмейстерської діяльності», «Історія хореографічного мистецтва»). Студенти самі обирали видатну постать хореографічного мистецтва, досліджували біографію, творчий шлях становлення особистості та національну ідею чи особливий внесок у розвиток українського хореографічного мистецтва. Створювали самостійні хореографічні постановки різного жанру і форми, презентували їх комплексно як проектну діяльність. Таким чином, кожен відкрив для себе щось нове, цікаве і в то й же час саме українське, цінне й особливе;

• Постановка благодійної театральної-хореографічної вистави «На ярмарку», яку підготували учасники театру-студії танцю «Вервечка» (художній керівник – Інна Терешко).

Дійство, що розгорнулося на сцені, зібрало охочих поринути в атмосферу традиційного українського ярмарку XIX ст. – у це масштабне й колоритне видовище із запальними танцями «На бочці», «Картопля», веселими історіями і всілякими пригодами.

Танці «Їхали козаки», «Кадриль-Дев'ятка», «Циганочка» виконали учасники народного аматорського ансамблю народного танцю «Яворина» (керівник – Вікторія Маркіна). Вистава закінчилася піснею «Слава Україні! Героям Слава!» (сл. А. Карасевича, муз. В. Саменчука), яку виконали учасники народного вокального чоловічого тріо «Гонта» – заслужені працівники культури України: Василь Семенчук, Петро Волошин, Валентин Купчик.

У сценарії використані записи фольклорних танців з фондів науково-дослідної лабораторії «Підготовка майбутніх філологів до українознавчої роботи в школі» (керівник – Наталія Сивачук), уривки творів Квітки-Основ'яненка, Івана Нечуя-Левицького, Степана Руданського. Декораційне оформлення – Олени Семенової, Олени Побірченко, Володимира Лопушана. По закінченню вистави, під бурхливі овації публіки, Вікторія Маркіна та всі учасники дійства отримали подяки з рук в. о. декана факультету мистецтв Інни Терешко.

Спільними зусиллями акторів-аматорів та небайдужих глядачів було зібрано 12 340 гривень, з яких: 6000 грн. перераховано на лікування постраждалої від ракетного удару уманці Олені Голубенко; 6340 грн. перераховано для придбання позашляховика для ЗСУ (Благодійна театральна-хореографічна вистава «На ярмарку», URL, 2023)

1 червня 2023 року, до Міжнародного дня захисту дітей відбулась хореографічна вистава «Коза-дереза на новий лад». Керівник проекту – Ольга Бикова, завідувач кафедри та художньої культури УДПУ імені Павла Тичини. Творча робота стала своєрідним підсумком вивчення ряду фахових дисциплін. За основу проекту використано українську народну казку, українські народні пісні та танці, національні костюми персонажів.

Здобувачі спеціальності 024 Хореографія, самостійно писали лібрето, підбирали музич-

ний матеріал, ставили дуетні та сольні номери, гримувались. Завдяки наполегливій праці, здобувачі зуміли створити неймовірну казкову атмосферу і за допомогою мови танцю розповісти про хитру та норавливу героїню казки. Дійство подарувало маленьким глядачам та їх батькам позитивні враження, радість та щирі посмішки (Хореографічна вистава «Коза-дереза на новий лад», URL, 2023)

• Створення хореографічної композиції різної складності творчий, практично-орієнтований, індивідуальний та груповий проект з дисципліни «Мистецтво балетмейстера», «Режисура в танці»: український народний стилізований танець «Соловей» (URL, 2023: 1);, колективний проект Образи «Софіївки» (Образи «Софіївки», 2022: 232), «Умань історична» (URL, 2022: 1);, Казки Василя Сухомлинського (URL, 2018: 1); «Сльози Землі». Це соціально-хореографічні проекти, так як розкривають аспект діяльності педагога-хореографа у формуванні та розвитку загальної культури, національної свідомості, екокультури особистості, а саме гармонійних відносин суспільства, людини і природи. Ствердження в індивідуальній і суспільній свідомості кожної особистості відповідального ставлення до навколишнього середовища та до здоров'я людини. Необхідно виховувати почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на землі, формувати гуманні принципи природокористування (Заєць, 2022: 11-16)

• Участь у хореографічних конкурсах, в номінаціях творчого спрямування індивідуальний, колективний, дослідницький, інформаційний, практично-орієнтований творчий проект «Лови момент», під керівництвом Світлани Заєць, реалізований в травні 2022 року, в умовах дистанційного навчання. Даний проект, а саме його тема, адаптувала студентів до початку в умовах війни, спонукала до хореографічної діяльності, мотивувала знову посміхатися. Ця хореографічна постановка базувалась на філософських поглядах Григорія Сковороди, на його «філософії серця».

Народний аматорський ансамбль народного танцю «Яворина» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (керівник Вікторія Маркіна) виборов Перше місце у Міжнародному двотуровому фестивалі – конкурсі мистецтв «Моя мистецька Укра-

іна». Конкурс відбувся за сприяння головного управління культури міста Братислава та міжнародного фестивального порталу OREA FEST, (3-9 липня 2023 р. м. Братислава (Словаччина)). Метою фестивалю-конкурсу є виявлення та підтримка талановитої молоді, зміцнення міжнародних культурних зв'язків і розвиток творчої співпраці, збереження та примноження культурного потенціалу держав, популяризація різних напрямків і жанрів національних культур (URL, 2023);

- Участь у благодійних заходах. 30 вересня 2023 року творчі колективи кафедри хореографії та художньої культури взяли участь у благодійному заході, присвяченому Дню захисників та захисниць України «Де козаки – там сила» у селі Ладижинка Уманського району. На глядачів чекали: благодійний концерт, ярмарок, аукціон, цікаві майстер-класи та оригінальні розваги для дітей (Благодійний захід, присвячений до Дня захисників та захисниць України «Де козаки – там сила». URL, 2023)

Під час благодійного концерту народний аматорський ансамбль сучасного танцю «Візаві» (художній керівник – Анастасія Подгорінова) вшанував пам'ять загиблих героїв, виконавши хореографічну думу «Україна: кохана, наречена, вдова» (постановка Людмили Андрощук).

Висновок. Рівень національної свідомості здобувачів вищої освіти спеціальності «Хореографія», залежить від рівня отриманих на заняттях наступних компетенцій: розвиток національної свідомості вихованців; виховання патріотизму, любові до України; поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу, та інших націй і народів; рівень інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців.

В результаті реалізації проектно-соціально-хореографічної діяльності у молоді покращується рівень засвоєння таких показників національної культури: любов до України та повага до її національної культури; знання історії виникнення та розвитку народної української хореографії; знання історії костюму; вміння виконувати вправи народно-сценічного танцю біля станка та на середині залу; практичні вміння виконувати характерні рухи українського танцю та танців інших народностей; здатність до оцінювання творів видатних майстрів хореографічного мистецтва; знання танцювального репертуару надніпрянської України; знання особливостей народних танців та сценічних костюмів інших областей.

Проте, залишається відкритим питання: як формувати національну свідомість при скороченні посади вчителя хореографії в закладах освіти, при вилученні спеціальності «Хореографія» з «Проекту переліку спеціальностей на 2024 рік»?

Проте, залишається відкритим питання: як формувати національну свідомість при скороченні посади вчителя хореографії в закладах освіти, при вилученні спеціальності «Хореографія» з «Проекту переліку спеціальностей на 2024 рік»?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lavrynenko, S., Bykova, O., Zaiets, S., Syzonenko, V., Bilova, N., & Vidyuk, D. (2023). Development of Choreographic Education in the Context of Cultural Development of Society. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 15(1), 383-401. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/702>
2. URL: <https://mpf.udpu.edu.ua/vitaemo-peremozhtsiv-mizhnarodnoho-bahatozhanrovoho-festyvalyu-konkursu-mystetstv-moya-mystetska-ukrajina/> (дата звернення: 22.09.2023).
3. Благодійна театральна-хореографічна вистава «На ярмарку». URL: <https://mpf.udpu.edu.ua/blahodijna-premera-teatralno-horeohrafichnoji-vystavy-na-yarmarku> (дата звернення: 22.09.2023).
4. Благодійний захід, присвячений до Дня захисників та захисниць України «Де козаки – там сила». URL: <https://mpf.udpu.edu.ua/blahodijnyj-zahid-de-kozaky-tam-syla-u-seli-ladyzhynka/> (дата звернення: 22.09.2023).
5. Грицак, Ярослав Йосипович. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак. [2-ге вид.]. Київ: Генеза, 2000. 249 с.
6. Заєць С. С. Проектна діяльність як засіб формування творчої особистості хореографа у процесі професійної підготовки. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 53. Том 1. С.108-112. http://www.aphn-journal.in.ua/archive/54_2022/part_1/15.pdf
7. Заєць С.С. Екокультура особистості в проектній діяльності хореографа. *Ввічливість. Humanitas*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. № 6. С. 11 – 16, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.2>
8. Казковий світ Василя Сухомлинського. URL: <https://mpf.udpu.edu.ua/kazkovyj-svit-vasylya-suhomlynskoho> (дата звернення: 22.08.2022).
9. Мілан Кундера про радянську окупацію Чехословаччини, цінність свободи і майбутнє Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/32557354.html/>

10. Нація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нація> (дата звернення: 22.09.2023).
11. Образи «Софіївки» (досвід проектної діяльності) : навч.-метод. Посіб / Л. М. Андрощук, О. В. Бикова, С. С. Заєць [та ін.]; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т мистецтв, каф. хореографії та художньої культури – Умань : ВПЦ «Візаві», 2022. 232 с.
12. Програмове забезпечення фахової підготовки майбутнього фахівця з хореографії: навчальний посібник / уклад. О.В.Бикова, С.С. Заєць [та ін.]; за заг. Ред.. О.В.Бикової. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 160с.
13. Сімейно-побутова культура та домашня економіка: Навчальний посібник / За ред.. Т.Б. Гриценко, Т.Д. Іщенко, Т.Ф. Мельничук. – К.: Вища освіта, 2004. – 480с.
14. Хореографічна вистава «Коза-дереза на новий лад». URL:<https://mpf.udpu.edu.ua/vidbulas-horeohrafichna-vystava-koza-dereza-na-novuj-lad/> (дата звернення: 22.09.2023).

REFERENCES:

1. Lavrynenko, S., Bykova, O., Zaiets, S., Syzonenko, V., Bilova, N., & Bidyuk, D. (2023). Development of Choreographic Education in the Context of Cultural Development of Society. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 15(1), 383-401. <https://doi.org/10.18662/rrem/15.1/702>
2. Retrieved from: <https://mpf.udpu.edu.ua/vitaemo-peremozhstv-mizhnarodnoho-bahatozhanrovoho-festyvalyukonkursu-mystetstv-moya-mystetska-ukrajina> [in Ukrainian].
3. Blahodiina teatralno-khoreohrafichna vystava «Na yarmarku». [Charity theatrical and choreographic performance "At the Fair"]. Retrieved from:<https://mpf.udpu.edu.ua/blahodijna-prem-era-teatralno-horeohrafichnoji-vystavy-na-yarmarku> [in Ukrainian].
4. Blahodiinyi zakhid, prysviachenyi do Dnia zakhysnykiv ta zakhysnyts Ukrainy «De kozaky – tam syla». [Charity event dedicated to the Defenders of Ukraine Day "Where the Cossacks are, there is strength."]. Retrieved from: <https://mpf.udpu.edu.ua/blahodijnyj-zahid-de-kozaky-tam-syla-u-seli-ladyzhynka/> [in Ukrainian].
5. Hrytsak, Yaroslav Yosypovych. *Narysy z istorii Ukrainy: formuvannia ukraïnskoï modernoi natsii*. [Hrytsak, Yaroslav Yosypovych. Essays on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation]. [2-nr.]. Kyiv: Heneza, 2000. 249 p. [in Ukrainian].
6. Zaiets Svitlana Proiektna diialnist yak zasib formuvannia tvorchoi osobystosti choreografa u protsesi profesiinoi pidhotovky [Project activity as a means of forming the choreographer's creative personality in the process of professional training]. Current problems of humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Drohobych, 2022. Nr. 54. pp. 108-112 [in Ukrainian].
7. Zaiets, S. (2022). Ekokultura osobystosti v proektnij dijalnosti choreografa [Ecoculture of the personality in the projecting activity of choreography]. *Vvichlyvist. Humanitas*, Nr. 6, pp. 11–16. [in Ukrainian].
8. Kazkovyi svit Vasylia Sukhomlynskoho. [The fairy-tale world of Vasyl Sukhomlynskyi]. Retrieved from: <https://mpf.udpu.edu.ua/kazkovyj-svit-vasylya-suhomlynskoho> [in Ukrainian].
9. Milan Kundera pro radiansku okupatsiu Chekhoslovachchyny, tsinnist svobody i maibutnie Rosii. [Milan Kundera on the Radian occupation of Czechoslovakia, the value of freedom and the future of Russia] Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/32557354.html/> [in Ukrainian].
10. Natsiia. [Nation]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нація> [in Ukrainian].
11. Obrazy «Sofiivky» (dosvid proektnoi diialnosti) : navch.-metod. Posib / L.M. Androschuk, O.V. Bykova, S.S. Zaiets [ta in.]; МОН Украïны, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т мистецтв, Каф. Хореографії та художньої культури. [Images of "Sophievka" (experience of project activity): teaching method. Manual / L.M. Androschuk, O.V. Bykova, S.S. Hare [etc.]; Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Ukraine, Uman State. Ped. Pavlo Tychyna University, Faculty of Arts, Choreography and artistic culture]. Uman, 2022. 232 p. [in Ukrainian].
12. Prohramove zabezpechennia fakhovoi pidhotovky maibutnoho fakhivtsia z khoreohrafii: navchalnyi posibnyk / uklad. O.V.Bykova, S.S. Zaiets [ta in.]; za zah. red. O.V.Bykovoï. [Software for professional training of a future specialist in choreography: training manual O.V.Bykova, S.S. Zaiets hare [etc.] Manual / O.V. Bykova]. Uman, 2022. 160 p. Retrieved from: [in Ukrainian].
13. Simeino-pobutova kultura ta domashnia ekonomika: Navchalnyi posibnyk / Za red.. Т.В. Hrytsenko, Т.Д. Ishchenko, Т.Ф. Melnychuk. [Family culture and home economics: Study guide] Edited by T.B. Hrytsenko, T.D. Ishchenko, T.F. Melnychuk. K.: Higher education, 2004. 480 p. [in Ukrainian].
14. Khoreohrafichna vystava «Koz-reza na novyi lad». [Choreographic performance "Koz-reza in a new way"] Retrieved from: <https://mpf.udpu.edu.ua/vidbulas-horeohrafichna-vystava-koza-dereza-na-novuj-lad/> [in Ukrainian].